

Egypte). De heilige Servatius kwam van minstens zo ver: volgens de legende was hij geboren in Armenië. In de dertiende eeuw had hij zijn populariteit in de Lage Landen te danken aan het *Leven van Sint-Servaas*, dat geschreven was door de Loonse dichter Hendrik van Veldeke.

Volgens Van Buchel was in de vroege zeventiende in de kerk van de Servaasabdij een raam te zien 'waarin de verschijning van Sint-Servaas staat geschilderd. Hij verschijnt aan een van de nonnen in haar droom en draagt haar op het klooster van Abstede naar de stad over te brengen. Dit is ook gebeurd. De plaats van de kerk is gekocht van een of andere tuinman, een Vlaming; daarom wordt het huis tegenover de kerk nog altijd het Vlaamse huis genoemd.' (Monumenta pag. 154)

De kroniek van de abdij van Kamp heeft een vrome versie van het stichtingsverhaal, die voor het klooster bovendien een praktisch oogmerk had. Volgens dat verhaal verschijnt Servaas aan de tuinman en zijn vrouw, die op de plek woonden waar later de Servaasabdij zou worden gebouwd. Servaas doet zich voor als de priester van de monialen die in de nabijheid van Utrecht wonen. Hij biedt de tuinman 10 pond voor zijn tuin, plus de garantie dat hij en zijn vrouw het eeuwig leven zouden verwerven. De tuinman gaat gretig op dit aanbod in. Servaas zegent de tuin en voegt daaraan de belofte toe dat allen die op deze plek begraven zullen worden, op de oordeelsdag van de eeuwige verdoemenis gevrijwaard zullen zijn. De tuinman gaat onmiddellijk aan de abdis vertellen wat er gebeurd is. Zij begrijpt meteen dat het de heilige Servaas is geweest, en kiest hem tot schutspatroom van het klooster. Toevallig was er juist die dag iemand langs geweest om de monialen tien pond te schenken, opdat ze zouden bidden voor het zielenheil van zijn ouders. Met dat geld kopen de monialen de tuin waar Servaas was verschenen. Otto van Lippe, bisschop van Utrecht hoort van het wonder, en laat op zijn kosten de woning van de monialen overbrengen naar de plaats die zo duidelijk door God en de heilige Servaas gezegend was. Na de dood van bisschop Otto wordt Wilbrand van Oldenburg de nieuwe bisschop. Volgens het stichtingsverhaal is hij degene die de eerste steen van de abdijkerk heeft gelegd en de kerk gewijd heeft aan de heilige Servatius. Bovendien verkoos hij zelf later in het klooster van Sint-Servaas begraven te worden; en daarin hebben vele edelen hem gevolgd. Daarmee eindigt het verhaal.

Het graf van een cisterciënzer bisschop in Westbroek?

Deze pentekening van L.P. Serrurier uit 1727 is de vroegste afbeelding van het grafmonument in de kerk van Westbroek die we kennen.

In de protestante kerk van het dorp Westbroek, zes kilometer ten noorden van Utrecht, bevindt zich een middeleeuws grafbeeld van fraaie zwarte Doornikse steen. Het stelt een bisschop voor, uitgerust met mijter en staf. Dit beeld lag ooit op een tombe, die nog te zien is op een tekening uit 1727. In 1851 was een deel van deze tombe nog intact en kon men hierop de woorden '...van Starckenborc...' ontcijferen. In de achttiende eeuw was een groter deel van dit opschrift nog leesbaar geweest. In vertaling luidde het als volgt: 'Op 23 maart 1366 stierf heer Baldwinus van Sterkenborch.....bisschop' (P.C. Bloys van Treslong Prins (1919), naar een handschrift van M.L. van Hangest d'Yvoy). Boudewijn van Sterkenburg was een cisterciënzermonnik van Klaarkamp. Hij studeerde in Parijs aan het college van de cisterciënzers - het Collège Saint-Bernard - en werd in 1345 benoemd tot bisschop van Tripoli, misschien om als wijbisschop te kunnen optreden: een hulpbisschop die in naam van de plaatselijke bisschop wijdingen kan verrichten. Uit de aanwezigheid van dit grafmonument in Westbroek hebben sommigen geconcludeerd dat Boudewijn na zijn dood in 1366 in Westbroek is begraven. Maar dit is niet erg aannemelijk: de plek waar nu het dorp Westbroek ligt, was in de veertiende eeuw nog onontgonnen veengebied. Er stonden hooguit enkele hutten van veenarbeiders. Pas in 1457 is er een kapel gekomen. De kerk van Westbroek waarin het grafmonument zich bevindt dateert uit

het eind van de vijftiende eeuw. Waar komt dit grafmonument uit de veertiende eeuw dan vandaan?

De notities van Van Buchel

In de vroege zeventiende eeuw reisde de oudheidkundige Aernout van Buchel langs kerken en kloosters in de stad Utrecht en omgeving om beschrijvingen te maken van de monumenten en familiewapens die hij in deze gebouwen aantrof. Zijn aantekeningen heeft hij tussen 1610 en 1620 geordend in zijn befaamde *'Monumenta passim in templis ac monasteriis Trajectinae urbis atque agri inventa'*, meestal kortweg aangeduid als de 'Monumenta'. Van Buchel heeft bij zijn tochten door het Sticht ook de dorpskerk van Westbroek aangedaan, en in zijn boek vinden we tekeningen van de aanwezige wapenschilden; van een gebrandschilderd raam 'met een afbeelding van de Heren van Westbroek en Zuilen' in het koor; en van de grafzerk van Willem van Rennenberg. Maar Van Buchel schrijft niets over een grafmonument van bisschop Boudewijn. Heeft hij dit over het hoofd gezien?

Maar Van Buchel blijkt wel degelijk een graf van bisschop Boudewijn te hebben gezien, maar niet in Westbroek. In zijn aantekeningen over de Sint-Servaasabdij, het cisterciënzerinnenklooster binnen de muren van de stad Utrecht, beschrijft hij de graftombe van de Utrechtse bisschop Wilbrand van Oldenburg die zich nog in de abdijkerk bevond. Op de zijkant van de tombe stond het volgende opschrift: 'Balduinus van Sterckenborch, bisschop van Tripoli, van de orde der cisterciënzers en wijbisschop van Utrecht, is bijgezet bij zijn bisschop.' Dan zou het lichaam van Boudewijn dus zijn bijgezet in de tombe van bisschop Wilbrand in de Servaasabdij.

Het grafmonument van Wilbrand in de Servaasabdij

Wie was bisschop Wilbrand van Utrecht? Hij was de zoon van Hendrik II van Oldenburg-Wildeshausen en Beatrix von Hallermund, en verwant aan de gravenhuizen van Gelre en Holland. Na domproost te zijn geweest van Hildesheim, werd hij in 1225 bisschop van Paderborn. Na de dood van bisschop Otto van Lippe bij de Slag bij Ane werd hij in 1227 wegens zijn militaire verdiensten benoemd tot bisschop van Utrecht. Hij onderwierp de Drenten in de Fries-Drentse oorlog en gaf opdracht tot de stichting van het cisterciënzerinnenklooster van Assen ter genoegdoening. Als bisschop van Utrecht begunstigde hij de Ser-

vaasabdij. Toen hij in 1233 gestorven was, is hij niet in zijn kathedraal, de Domkerk, begraven, zoals zijn voorgangers, maar in de Servaasabdij. Volgens H.F. van Heussen bevond zich in 1719 boven zijn graftombe nog de epitaaf met de vermelding dat het grafmonument van bisschop Wilbrand in 1481 was gerenoveerd, en dat zijn wijbisschop Boudewijn bij die gelegenheid in de tombe is bijgezet.

Bisschop Boudewijn heeft in 1366 ook een graf gekregen in de abdijkerk van Sint-Servaas. Het necrologium (de 'dodenlijst') van de abdij meldt zonder meer: 'hij is in onze kerk begraven'. In een kanttekening wordt nog opgemerkt dat hij 42 grossen aan de abdij had nagelaten waarvan de koster jaarlijks 2 grossen zou krijgen 'om op de sterfdag het graf van de heer bisschop schoon te maken en te wassen van vuil en stof, en om rond het graf planten en bloemen te plaatsen'. Boudewijn heeft dus ooit een eigen graf gehad, en wel in de Servaasabdij van de cisterciënzerinnen in Utrecht. Maar toen de tombe van bisschop Wilbrand in 1481 werd gerenoveerd en uitgebreid, was er geen plaats meer voor het graf van de onbekende hulpbisschop Boudewijn en is diens lichaam in de tombe van bisschop Wilbrand bijgezet.

Van Moolenbroek (1997) suggereert dat de renovatie van de tombe van Wilbrand in 1481 verband hield met vernieuwde aandacht voor Wilbrand in de Servaasabdij. In diezelfde tijd is namelijk ook het stichtingsverhaal van de abdij opgesteld. Hierin wordt verhaald hoe vóór de bouw van de abdij de heilige Servaas was verschenen met de boodschap dat ieder die zich op deze plek liet begraven, kon rekenen op het eeuwige leven. In dat verhaal krijgt bisschop Wilbrand nadrukkelijk de rol van stichter van de abdij. Het was al een eer dat Wilbrand, bisschop van Utrecht, zich in de abdij had laten begraven. Maar de aanwezigheid van dit bisschopsgraf moest ook bijdragen aan de bekendheid van de abdij; het klooster hoopte op inkomsten van mensen die zich in de abdijkerk en op het kloosterkerkhof wilden laten begraven. Mogelijk was dat in 1481 de reden om de tombe van Wilbrand te renoveren, met een mooi epitaaf en een buste van de bisschop. Alle aandacht werd op Wilbrand gericht. Voor het graf van Boudewijn was letterlijk geen plaats meer. Het werd geruimd en zijn lichaam werd in de tombe van Wilbrand bijgezet. Hij werd zelfs hulpbisschop van Wilbrand genoemd, waardoor Wilbrand als de belangrijkste werd aangemerkt.

Het grafmonument in Westbroek

Bisschop Boudewijn is in 1366 gestorven en heeft in de Utrechtse abdijkerk van Sint-Servaas een mooi graf gekregen. In 1481 is zijn lichaam daar bijgezet in de tombe van bisschop Wilbrand. Maar wat dan te denken van zijn grafmonument in Westbroek? Boudewijn kan niet in Westbroek zijn begraven: in 1366 bestond het dorp nog niet. In de Utrechtse Servaasabdij kon men lezen dat hij daar begraven was. Van Buchel heeft rond 1615 in de Servaasabdij genoteerd dat bisschop Boudewijn daar in deze tombe van Wilbrand was bijgezet en in de kerk van Westbroek geen tombe of bisschopsbeeld aangetroffen.

In de kerk van Westbroek bevindt zich een graf tombe met een bisschopsbeeld dat van bisschop Boudewijn zou zijn. Sinds wanneer bevindt het bisschopsbeeld zich eigenlijk daar? Niet sinds de dood van Boudewijn in 1366 – toen bestond Westbroek nog niet. In 1615 heeft Van Buchel geconstateerd dat het lichaam van Boudewijn was bijgezet in het graf van bisschop Wilbrand in de Servaasabdij. De eerste vermelding van de tombe in de kerk van Westbroek is van 1727, want toen maakte L.P. Serrurier er een tekening van. Volgens een handschrift van M.L. van Hangest d'Yvoy (1753-1831) was eind achttiende eeuw op de tombe in Westbroek nog het opschrift te lezen geweest: *Op 23 maart 1366 stierf heer Baldewinus van Sterkenborch.....bisschop.* Een vrijwel gelijkkluidend opschrift had Van Buchel in de Servaasabdij genoteerd: *Op 23 maart 1366 stierf Balduinus van Sterkenborch, koorbisschop van West-Friesland.* Het lijkt erop dat de tombe die in 1615 nog in de Servaasabdij stond, tussen 1615 en 1727 is overgebracht naar Westbroek.

In 1580 zijn alle kloosters in Utrecht gesloten en onder beheer van de Ridderschap van Utrecht gekomen. Dat college besloot in 1669 de vervallen gebouwen van de Servaasabdij te verkopen en voor een gedeelte af te breken. Wat te doen met het grafmonument van bisschop Wilbrand dat zich daar nog bevond? Vier jaar daarvoor, in 1665, was na een periode van wisselingen de heer Van Tuyl van Serooskerke heer van Zuilen en Westbroek geworden. Ook hij was lid van de Ridderschap. Hij wist raad. Hij zal ervoor gezorgd hebben dat het grafmonument van bisschop Wilbrand werd overgebracht naar de dorpskerk van Westbroek dat van oudsher onder de zeggenschap van de heren van Zuilen viel. De kerk van Westbroek is in de loop van de achttiende eeuw in verval is geraakt. Ook het

Het bisschopsbeeld in de kerk van Westbroek.

grafmonument is steeds verder vervallen, en op den duur wist niemand meer wie die bisschopsfiguur op de tombe moest voorstellen. In de achttiende eeuw was een deel van een opschrift nog leesbaar. Maar doordat dit opschrift over wijbisschop Boudewijn ging, is men gaan denken dat dit het grafmonument was van Boudewijn van Sterkenburg, de monnik van Klaarkamp die bisschop van Tripoli was. Maar het grafbeeld dat zich in de kerk van Westbroek bevindt is van Wilbrand van Oldenburg, bisschop van Utrecht (1227-1233).

De resten van de onderliggende tombe zijn waarschijnlijk in de tweede helft van de negentiende eeuw geruimd, het grafbeeld bevindt zich nu in een nis van het koor, dat sinds de Reformatie met een muur is afgescheiden van de rest van de kerk. Begin twintigste eeuw liet de Provinciale Utrechtse Monumentencommissie een hek om het grafbeeld plaatsen 'omdat de jeugd het beeld beschadigde en zelfs over het ijs sleepte' (Maandblad van Oud-Utrecht, mei 1950).

Verdere ontwikkelingen

De Utrechtse Sint-Servaasabdij heeft na 1225 al gauw veel jonge vrouwen aangetrokken. Het was voor die tijd een groot en belangrijk klooster. Er was plaats voor veertig zusters; en dikwijls waren de meeste plaatsen vervuld. Al binnen vijf jaar na de verhuizing naar de stad had de abdij al genoeg zusters om het pas gestichte klooster van Loosduinen te kunnen bevolken. Een van hen is daar de eerste abdis geworden. Twintig jaar later werd ten noorden van Utrecht aan de Vecht de cisterciënzerinnenabdij Mariëndaal gesticht. Ook dat klooster is door de Servaasabdij van zusters voorzien.